

K. Németh András

Turbános muszlim sírkövek Tolna megyében¹

Gaál Attila emlékének

A muszlim sírkövek kutatása Magyarországon

Közismert, hogy a magyarországi török hódoltság elsősorban a balkáni népek erőteljes térnyerését hozta magával,² hozzájuk képest elenyészőnek tartható a török etnikumú, muszlim vallású népesség aránya. A balkáni eredetű, részben ortodox vallású, részben iszlamizált népesség adta a hódoltsági török várkatonaság zömét, de falvakban is elsősorban ők telepedtek meg. Templom nélküli, általában kevés leletet tartalmazó, soros elrendezésű temetőik régészetiileg nagyobb számban Észak-Bácska területéről ismertek.³

A muszlimok temetkezési helyeivel alig foglalkozott érdemben a hazai régészeti kutatás. Ez alól két téma jelent kivételt. A jelentősebb személyek sírja fölé emelt, többnyire építészettörténeti és művészettörténeti kutatások keretében vizsgált türbékre irányult nagyobb figyelem,⁴ illetve néhány nagyobb város

---

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.2.35>

¹ A sírkövek felkutatásában többen voltak segítségemre. A Dunaföldvári Vármúzeumban őrzött köveket Fafkáné Simon Ildikó, a paksi Városi Múzeumban kiállított példányokat dr. Váradyné Péterfi Zsuzsanna és Szabó Tibor, a Simontornyai Vármúzeumban található darabot pedig Máté Imréné segítségével tanulmányozhattam. A Paksi Városi Múzeum kiállításán szereplő két követ a Pazirik Informatikai Kft., a Simontornyán feltárt sírkövet pedig Retkes Tamás fotózta. A kéziratához Sudár Balázs fűzött hasznos megjegyzéseket. Dávid Géza baráti biztatása és szakirodalmi iránymutatása nélkül a tanulmány nem készült volna el. Mindegyikük segítségét ezúton is köszönöm. A külön nem jelölt fotókat a szerző készítette.

² Ld. pl. Szakály Ferenc, Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1991, 21–24; Hegyi Klára, Etnikum, vallás, iszlamizáció. A Budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle* 40 (1998) 229–256; Uő., Magyar és balkáni katonaparasztok a Budai vilájet déli szandzsákjaiban. *Századok* 135 (2001) 1255–1311. Újabbán, a Dél-Dunántúl kapcsán: Máté Gábor, A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században. *Ethnographia* 129 (2018/3) 371–390.

³ Wicker Erika, *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában*. Kecskemét, 2008. Wicker Erika részletesen összehasonlította a balkáni eredetű népesség temetkezési szokásait a hasonló muszlim gyakorlattal: Uo., 75–90.

⁴ Kovács Máté Gergő, *Magyarországi és oszmán-török építészeti kapcsolatok – memoriális építészeti a hódoltság területén*. PhD értekezés (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésztechnológiai Kar). Budapest, 2019. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/13359/ertekezes.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (2021. november 29.)

esetében újkori írásos források és ábrázolások alapján sor került egykori török temetők helyének meghatározására.⁵

A muszlim sírköveken megjelenített turbán az oszmán-törökök hagyományos fejfedője, amely lényegében két részből áll: egy sapkarészből, valamint egy, a sapka köre művészi módon feltekert sálból. A turbán mérete és színe viselője társadalmi státuszát (vagy akár származását, foglalkozását) is jelezte: a nagyobb fejfedő magasabb rangú emberre utalt, míg a rabszolgák egészen kis turbánt viseltek. Turbánt nemcsak muzulmánok hordhattak, hanem más vallásúak is, de számukra előírták az általuk viselhető turbánok színét és anyagát.⁶

A turbános sírkövek kialakulásáról röviden az alábbiakat mondhatjuk. A Szeldzsuk Birodalom felbomlása után felemelkedő Oszmán és nemzetsége idején a halottak fejénél állított kövek gyakran antropomorf jellegűek voltak, fejjel, vállal, törzzsel rendelkeztek. A kutatás szerint a turbános sírkövek ezekből az antropomorf sírjelekből alakultak ki a 14. század végén és a 15. században, alakjuk pedig a mevlevi dervisek süvegének formáját utánozza.⁷

Kifejezetten hódoltság kori muszlim sírkövekkel magyar nyelven tudomásom szerint eddig csak néhány tanulmány foglalkozott.⁸ Berkeszi István 1909-ben Szulejmán temesvári janicsár aga (megh. 1646) sírkőtöredékét, Csorlity Ali aga (megh. 1716) eredetileg Belgrádban felállított, de ekkor már Soborsinban őrzött sírkövét, a temesvári tüzérlaktanya mellett a földből előkerült három, felirat nélküli sírkövet, valamint egy csontváz fejénél és lábánál Lippán talált két turbános márvány sírkövet ismertetett.⁹ Utóbbi kettőt – amelyek egy bizonyos Haszán, illetve Iszmail agáé (megh. 1698) voltak – feliratukkal és magyar fordításukkal öt évvel később Ömer Feridun közölte.¹⁰ Claudia Römer az ezredfordulón egy alsó-ausztriai kastélykertbe Temesvárról hadizsákmányként hurcolt turbános sírkövet mutatott be, amely egy ipeki születésű mészárosé (megh. 1600–1601)

⁵ Madas József, Török temető Pécssett. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 17–18 (1972–1973) [1975] 117–124; Máté Zsolt, Szeged hódoltságkori temetője. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam* 4 (2017) [2018] 161–170.

⁶ A turbánviselésre újabban magyar nyelven: Schubert Gabriella, A délkelet-európai népek viseletei – szemiotikai megközelítésben. *Ethnographia* 105 (1994) 425.

⁷ Ö. Bartha Júlia, *Az anatóliai törökök temetkezési szokásai*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 37.) Debrecen, 1996, 64–65; Bartha Júlia, A török sírjelölés történeti áttekintése. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 11 (1999) 171.

⁸ Ezeken kívül természetesen számos sírköközlést vagy sírkövekre és temetőkre vonatkozó adatot találhatunk a legkülönbözőbb helyeken, napilapoktól kezdve periodikákon keresztül a műemléki vagy régészeti topográfiáig.

⁹ Berkeszi István, Török feliratos emlékek és sírkövek Temesváron és környékén. *Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat Közlönye* 25. (Új) évfolyam (1909/3–4) 149–153.

¹⁰ [Ömer Feridun,] Török sírkövek Lippáról a Délmagyarországi múzeumban. *Archaeologiai Értesítő. Új folyam* 34 (1914/1) 24–29.

volt.¹¹ Szerencsés módon a hazai néprajzkutatás is foglalkozott a török sírjelölés történeti kutatásával, Bartha Júlia több, a régészeti anyag kapcsán is jól használható tanulmányt és monográfiát írt a kérdéstről, elsősorban anatóliai példák alapján.¹² A szerteágazó nemzetközi szakirodalom mégoly felületes áttekintése sem lehet e közlemény feladata, a nyugati feldolgozások közül Gilles Veinstein monográfiáját mégis meg kell említeni.¹³

A magyarországi török emlékeket elsőként összefoglaló Foerk Ernő több mint egy évszázaddal ezelőtt egyetlen bekezdést írt a sírkövekről: három helyről (Temesvár, Pécs, Buda) említett ilyeneket, és két temesvári turbános sírkő rajzát közölte.¹⁴ Molnár József ismeretterjesztő könyvében nem tért ki ezekre, mindössze egy fotót közölt a budai váron kívül felállított sírkövekről.¹⁵ Gerő Győző alapvető monográfiájában a hódoltságkori városkép átalakulása kapcsán említette meg, hogy temetőket nemcsak a városok falain kívül létesítettek, de dzsámik körül is, ahol „a férfiak sírjait jelző turbános sírkövek vagy a női sírok virágdíszes kőtáblái mellett ott találjuk a rangosabbak sírja fölé emelt sírépítményt”.¹⁶ Utóbbi azért érdekes, mert a mohamedán temetőkben nem alakítottak ki istentiszteleti helyeket (a türbéknek sincs a keresztény értelemben vett kápolnaszerepük), a dzsámik környezete ellenben szent hely, és mivel különösen a délkeleti, mihrábon kívüli oldalra temetkezni előkelő dolognak számított, ezért olykor – de nem rendszerszerűen – mégis kialakulhattak temetők a dzsámik mellett is.¹⁷

A törökök kiűzése után a sírköveknek – mint általában minden török építészeti emléknek – többnyire a pusztulás jutott osztályrészül. Rosszabb esetben építőanyagként újrahasznosították őket, jobb esetben csupán eredeti helyükről elmozdítva, hadizsákmányként elhurcolták őket mint kuriózumokat. Ennek is

¹¹ Claudia Römer, Egy, a 15 éves háborúból származó oszmán sírkő Steyersbergben, Alsó-Ausztriában. *Aetas* 14 (1999/4) 66–70.

¹² Az oszmán kor sírjeleiről: Ö. Bartha, *Az anatóliai törökök*, 67–78; Bartha, A török sírjelölés, 171–178.

¹³ Gilles Veinstein, *Les Ottomans et la mort*. Leiden, 1996. Néhány további munka: Hans-Peter Laqueur, Die Kopfbedeckung im osmanischen Reich als soziales Erkennungszeichen, dargestellt anhand einiger Istanbul'er Grabsteine des 18. und 19. Jahrhunderts. *Der Islam* 59 (1982/1) 80–92; Uő, *Hüve'l-baki. İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları*. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 46.) İstanbul, 1997.

¹⁴ Foerk Ernő, *Török emlékek Magyarországon*. Budapest, 2016, 27, 95/50. tábla (eredetileg 1917-ben jelent meg). Adatai alapján a hazai török építészeti hagyaték megoszlását táblázatos formában Rác István (*A török világ hagyatéka Magyarországon*. Debrecen, 1995, 71, 73/1. táblázat) is közölte, jellemzően a sírkövek feltüntetése nélkül.

¹⁵ Molnár József, *A török világ emlékei Magyarországon*. Budapest, 1976, 122.

¹⁶ Gerő Győző, *Az oszmán-török építészet Magyarországon (dzsámik, türbék, fürdők)*. (Művészettörténeti Füzetek, 12.) Budapest, 1980, 34. Hasonlóan foglalta össze a muszlim síremlékek jellemzőit: Lövei Pál–Mikó Árpád, Síremlék. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*. X. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest, 2010, 330.

¹⁷ Sudár Balázs szíves közlése.

köszönhető, hogy bár Magyarországon viszonylag sok muszlim sírkő maradt fenn, közülük egy sem eredeti helyén található, azaz már nem sírjelként funkcionálnak.¹⁸

Lássunk néhány példát a sírkövek pusztulására! Budán a töröktől való visszafoglalás után mészkinyerésére elsősorban a muszlim temetők sírköveit használták fel, ezért a mészégetőket a temetők közelében létesítették.¹⁹ Már említettem a Belgrádból Soborsinba – az ottani uradalmi könyvtárba²⁰ – vagy a Temesvárról egy ausztriai kastélykertbe vitt muszlim sírkövet, de a sort még bizonyára hosszan lehetne folytatni. Az egri Valide Szultána fürdő helyreállítása során az épület délnyugati külső falszögletében több turbános sírkő került elő, amelyeket valószínűleg a város több pontjáról gyűjtöttek össze,²¹ a kíséző leletek alapján az újkorban. A Tolna megyei tíz turbános sírkő mindegyike a fentiekhez hasonlóan, másodlagos helyzetben került elő. Kétségtelen, hogy a simontornyai kuruc kori palánkfal egyik cölöpjének tövében feltárt turbán alakú követ 1686 után szándékosan használták fel a palánk megerősítésére, és talán nem nagy tévedés a paksi Dunában talált, erősen lekopott sírkőről sem azt feltételezni, hogy azért dobták a folyóba, hogy a hódítók emlékét is eltüntessék a városból.

Muszlim temetők Tolna megyében

Tolna megye muszlim temetőiről nagyon kevés ismeretünk van. A főként a várakban és váralja településeken élő megszállók között igen kicsi volt az anatóliai eredetű, mohamedán vallású népesség aránya, annál több balkáni származású, részint muszlim, részint ortodox délszláv katona alkotta a török hadsereget.²² Evlia Cselebi török világotutazó az 1660-as évek elején Bátaszék, Szekszárd, Jeni Palánk, Tolna, Paks és Földvár várát és külvárosát írta le, de muszlim temetkezőhelyet csak Pakson és Földváron említ.

Muszlim temetőkre – jellemzően áttételes formában, turbán alakú sírkövek révén – régészeti adataink csak a fent említett települések egy részéről vannak Tolna megyében. A turbános sírkövek lelőhelyei és a szűkszáví források alapján a megyei helytörténeti irodalom – olykor egymásnak is ellentmondva –

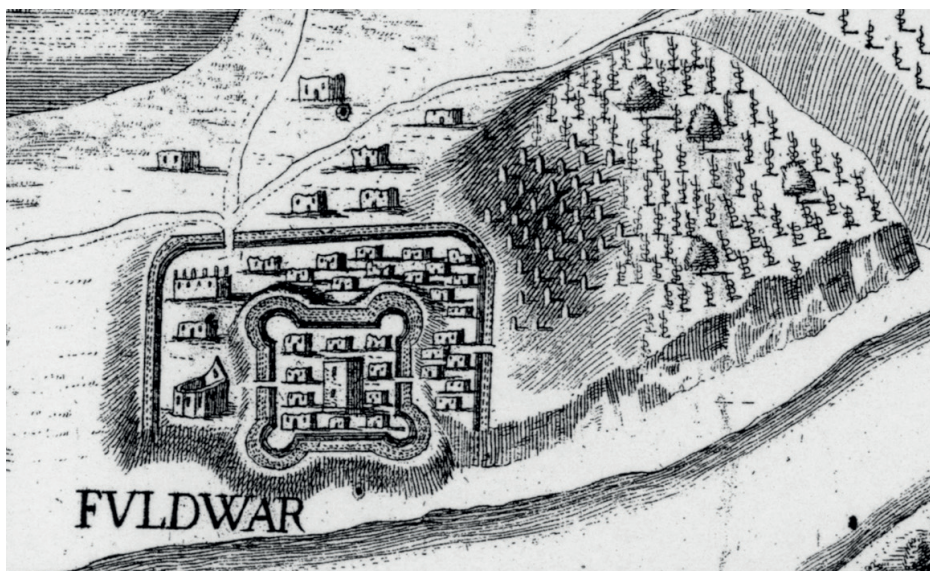
¹⁸ Kovács, *i. m.*, 39.

¹⁹ Bánrévy György, Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 5 (1936) 264.

²⁰ Berkeszi, *i. m.*, 151.

²¹ Fodor László, Beszámoló az egri Valide Szultána (török) fürdő délnyugati végében végzett ellenőrző régészeti feltárásról. *Műemlékvédelmi Szemle* (2001) 208.

²² Erre részletesen, a tanulmányban említett egyes helyőrségek zsoldlistáinak adataival: Hegyi Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága*. II. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak, 9.) Budapest, 2007, 627–639, 1051–1071, 1131–1161.

1. kép. Dunaföldvár muszlim temetője a visszafoglaló seregek útját ábrázoló 1686-os térképlapon (Wosinsky Mór Megyei Múzeum)

megpróbálta a török temetők helyét meghatározni az egyes településeken belül, s e lokalizációk egy részét régészeti adatokkal is alá lehet támasztani.

Dunaföldvárról Evlia Cselebi ezt jegyezte fel 1663-ban: „Oly terjedelmű város ez, hogy az összes temetők a városkerítésen belül vannak.”²³ Tolna megyéből egyedülként Dunaföldvár muszlim temetőjének ábrázolását ismerjük, egy, a törökellenes egyesült hadak 1686. szeptember 13-i táborhelyét megőrkítő metszetről.²⁴ A várostól közvetlenül északnyugatra fekvő szőlőhegy város felőli oldalán ferde vonalú sorokban összesen 36 darab, íves lezárású – bizonyára sematikusán ábrázolt – sírkő rajza látható (1. kép). Amint Gaál Attila megállapította, Evlia Cselebi leírásával ellentétben a temetőt a palánkon kívül tüntették fel, amit a város területének 1663 és 1686 közti zsugorodásával magyarázott,²⁵ ugyanakkor ha figyelembe vesszük, hogy Ottendorff szerint a teljes földvári

²³ Evlia Cselebi *török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Ford. Karácson Imre. Budapest, 1985², 241.

²⁴ Questo campo fu piantato a di 13 di settembre [1686.] A metszetet a szekszárdi múzeum gyűjteményéből közölte: Gaál Attila, *Az 1686 őszi felszabadító hadjárat grafikai lapjainak Tolna megyei vonatkozásai. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 12 (1984) 148/13. kép és kinagyított részlete: 149/14. kép. A metszet a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum gyűjteményében is megtalálható (jelzete: H III c 182/17).

²⁵ Gaál, *Az 1686 őszi*, 130–131. A város helytörténelmi monográfiájában Rosner Gyula (Dunaföldvár az Árpád-ház és a magyar középkor idején. In: *Dunaföldvár története az őskortól napjainkig*. Szerk. Tóttós Gábor. Dunaföldvár, 2002, 41) úgy vélekedett, hogy „a török temető valószínű a palánkon kívül feküdt, bár nem kizárható ellenkezője sem, mert adataink szerint a várost is palánk védte”.

településegységet (palánk, falu, város) magas kerítés vette körbe,²⁶ akkor feltehető, hogy a temető e külső falon belül feküdt. A metszeten szereplő tájelemek azonosítása révén megpróbálkozhatunk a temető helyének meghatározásával a mai városon belül. Ezt megkönnyíti, hogy a száz évvel későbbi első katonai felmérésen kiválóan felismerhető az 1686-os metszeten ábrázolt topográfiai helyzet: a város belterületétől északnyugatra húzódó szőlős domb lábánál fekvő temető, amely egy templomtól – a mai Szent Ilona-plebániatemplomtól – közvetlenül északra fekszik.²⁷ Ezt a temetőt későbbi térképek már nem jelölik, egyéb adataink azonban vannak róla. Szelle Zsigmond 1889-es feljegyzése szerint „a sánczfalon felül az úgynevezett szedres kertek területén, a XVIII. század végén szintén temető volt”, amelynek területét, miután betelt, kertekként használták tovább.²⁸ Később a kuruc kor előtti dunaföldvári görögkeletiek templomairól szólva annak a véleményének ad hangot, hogy a templomok „legalább egyike a jelenlegi r. kath. templomtól észak-nyugotnak vonuló egykori szedres kertek területén állt, hol az udvarok és kertek mentén még mai napig is régi sírok, krypták és épületmaradványok nyomai tűn[n]ek elő”.²⁹ Cziráky Gyula 1910-es várostörténeti könyve szerint a török kori város „fölhatolt alighanem a mai plebániatemplomon fölül, vagy talán egészen az apácázárdáig, mert nem csak a Molnár László-féle háztelken, hanem a Csentericz-féle, sőt a Németh János-féle kertekben is temetőkre akadhatni”.³⁰ Az 1686-os metszet, valamint a későbbi térkép és a helytörténeti adatok alapján valószínűsíthető, hogy a dunaföldvári törökök és rácok temetője – amelyet utóbbiak (talán már a mezőváros más lakóival együtt) a 18. század végéig használhattak – a mai Templom utca középső szakaszán fekvő házak kertjeinek területén, a mai Szent Ilona-templomtól északra helyezkedett el. Az egyetlen ismert dunaföldvári muszlim sírkő mindenestre ennek a temetőnek a déli szélétől körülbelül 50 méterre került elő.

Paks muszlim (vagy általuk is használt) temetőjét Evlia Cselebi is említi: „A város nyugati részén, a zajos vár útján s e városnak temetőjében, a Dunára néző sétatályon Árkods [helyesen: Erköcs] Baba búcsújárárhelye van.”³¹ Németh Imre, Paks helytörténésze a temető helyét a Dunához közel fekvő mai Hegyhát utca helyére tette, ahol sok csontvázat találtak.³² A temető létét régészeti adatok

²⁶ Ottendorff Henrik, *Budáról Belgrádba 1663-ban.* (Tolna Vármegye Multjából, 7.) Szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta Hermann Egyed. [Szekszárd,] 1943, 43.

²⁷ <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2109136.4761014967%2C6018735.718621196%2C2134914.8638906726%2C6027143.791732566>, Colonne XII. Sectio 26.

²⁸ Szelle Zsigmond, *Duna-Földvár régi emlékei.* *Archaeologiai Közlemények* 17 (1894) 16.

²⁹ Szelle, *i. m.*, 30.

³⁰ Cziráky Gyula, *Tolna vármegyei Dunaföldvár múltja és jelene.* Dunaföldvár, 1910, 65.

³¹ Evlia, *i. m.*, 240.

³² Németh Imre, Paks társadalmi és politikai története. In: *Paks nagyközség monográfiája.* Szerk. Németh Imre. Paks, 1976, 31; Uő., Paks településföldrajza. In: *Paks nagyközség monográfiája*, 203. Térképén a mai Anna utca két oldalára lokalizált palánkvár északnyugati oldalára

is igazolják. Vágó Eszter 1969-es feljegyzése szerint a Hegyhát utcában „az út alatt sírok voltak”,³³ 2005-ben közműárok visszatemetett földjéből emberi koponya töredékét gyűjtöttem be, 2018–2019-ben pedig V. Péterfi Zsuzsanna 12 melléklet nélküli sírt tárt fel a Hegyhát utca 9. számú ház telkén. Valószínűnek gondolta, hogy a temetőt – amelyet 18–19. századi térképek már nem jelölnek – a szájhagyománynak megfelelően a hódoltság idején használták.³⁴ Tolna megyéből Paksról ismert a legtöbb turbános sírkő, szám szerint három: közülük kettő az óváros területén, földmunkák során került elő másodlagos helyzetben, a harmadikat pedig a Dunában, az óváros vonalában fekvő hajókikötőnél találták, s ennek alapján a paksi török temető a mai óváros területén fekkent (talán a Hegyhát utcában, ami azonban 200–300 méterre van a két ismert lelőhelyű turbános sírkő megtalálási pontjától³⁵).

Simontornyán egyetlen adatunk van a muszlim temetőről. Kiss István megbízhatónak mondható helytörténeti monográfiája szerint a Temető utca onnan kapta a nevét, hogy „kertjeiben (mai Szarvas-utca) volt a régi török temető, hol turbános sírköveket leltek”.³⁶ 2013-ban a Temető utca 13. számú ház előtt szennyvízcsatorna-fektetés régészeti szakfelügyelete során a kidobott földben megbolygatott csontvázhoz tartozó embercsont-töredékeket figyeltem meg (az árkot addigra sajnos már visszatemették). A ház lakójának elmondása szerint az udvaron belül, a kertben és a szomszéd telken is kerültek elő korábban sírok, amelyeket feltételesem a Kiss István által említett temetőhöz kapcsolhatunk.³⁷ Ez a hely a Sió déli oldalán, a belvároshoz vezető hídtól körülbelül 400 méterre, a Sárvíz nyugati oldalán dél felé futó nagy út mellett feküdt.³⁸

Szekszárd muszlim temetőjének helyét először Vendel István igyekezett meghatározni 1941-ben megjelent monográfiájában, egy véletlen lelet segítségével:

---

további magyarázat nélkül „katonatemetőt” is jelöl. Uo. 204/29. ábra.

³³ B. Vágó Eszter, *Jelentés a Paks és környékén végzett terepbejárásokról*. Kézirat. 1969. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Régészeti Adattára, 157–174.

³⁴ V. Péterfi Zsuzsanna, *Szakmai beszámoló Paks, Hegyhát utca 9. szám alatt családi ház építéséhez kapcsolódó régészeti feltárásról*. Városi Múzeum (Paks) Régészeti Adattára. Köszönöm a szerzőnek, hogy a dokumentáció adatait felhasználhattam.

³⁵ Ezzel ellentétben Gaál Attila egy 19. századi metszet ábrázolása alapján úgy vélte, hogy a metszeten a Kálvária alatt látható kupolás épület lehet azonos Erkocs baba sírhelyével. Gaál Attila, Pax, Paxum, Pákos, Pakshel. Paks mezőváros múltja. *Tolna Megyei Népiújság* 28 (1978/297) 7; Uő., *Hódoltságkori török kiserődök a Buda–eszéki hadiút Tolna megyei szakaszán (Különös tekintettel Újpalánk várára)*. Doktori értekezés (SZTE BTK). Szekszárd, 1980, 312/169. jegyzet. Nem tartom valószínűnek, hogy a türbe eddig az időpontig fennmaradt volna, különben valószínűleg más forrásban is említenék.

³⁶ Kiss István, *Simontornya krónikája*. Simontornya, 1938, 18.

³⁷ K. Németh András, *Jelentés és dokumentáció régészeti szakfelügyeletről. Simontornya város község szennyvízcsatornázása és szennyvízelvezetése. 2014. április 15.–október 9.* Kézirat, 2015, 17–18. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Régészeti Adattára.

³⁸ Simontornya török társadalmára részletesen: Dávid Géza, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest, 1982, 22–36.

„A török temető helye már pontosabban meghatározható. Az a régi római hadiút mellett, a Szekszárdi Takarékpénztár mai székháza helyén és ennek környékén terült el. Itt az 1925-ik évben végrehajtott vízvezetéki munkálatok alkalmával – amidőn az utcai csővezetékét fektették le – török sírkő került napfényre.”³⁹ Az egykori takarékpénztár a Garay tér és a Béla tér találkozásánál, a Bezerédj utca északkeleti végén áll, a középkori apátság körül létesített szekszárdi palánkvártól délre, annak közvetlen szomszédságában. A későbbi kutatás is átvette a temető Vendel-féle lokalizálását. Gaál Attila szerint „a Bezerédj utcai házak egy része ma is a régi török temető területén áll”,⁴⁰ és a területet sokáig beépítetlenül hagyták, aminek szerinte az is lehetett az oka, hogy a helyi hagyomány tudott a temető létéről. Ugyancsak ő a Garay téren leletmentés keretében 16–17. századi sírokat tárt fel,⁴¹ amelyeket kimondatlanul is a muszlim temetőhöz kötött. Szekszárd 1989-es monográfiájában Vass Előd úgy nyilatkozott, hogy „a leletek alapján a török temető a Béla tér és a Bezerédj utca torkolatának déli oldalán lehetett”.⁴² Sudár Balázs szerint a Bezerédj utca felső végénél előkerült sírkő talán muszlim temetőre és esetleg imahelyre utal.⁴³

Végezetül említsük meg Bátaszéket, ahol a középkori cikádori ciszterci apátság átépítéséből létrehozott török palánkvár helyén épített barokk templom 1900 körüli bontásakor találtak egy turbán alakú sírkőfejet is. Ettől körülbelül 100 méterre északnyugatra, a fő utca nyugati felén fekvő Kalász János Városi Sportcsarnok (Budai utca 9–11.) építéskor, az 1980-as évek végén állítólag muszlim sírkövek kerültek elő, amelyeket visszaraktak az alapba.⁴⁴

A felsorolt öt település mellett a török katonai, polgári és vallási jelenlét miatt a továbbiakban turbános sírkövek előkerülése várható még Dombóváron, Döbröközön, Ozorán, Pincehelyen, Szekszárd-Palánkon, Tamásiban és Tolnán.⁴⁵

³⁹ Vendel István, *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd, 1941, 35–36.

⁴⁰ Gaál Attila, Jövönk érdekében – a múlttól. Régészeti adalékok a Béla tér rendezéséhez. *Tolna Megyei Népiújság* 29 (1979/47) 11.

⁴¹ Gaál, *Hódoltságkori török kiserődök*, 318/220. jegyzet.

⁴² Vass Előd, Szekszárd a város alapításától a török kiveréséig. In: *Szekszárd város történelmi monográfiája*. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 1989, 89. Ugyanitt az 1925-ös földmunkák kapcsán már többes számban a török temető turbános sírköveiről írt.

⁴³ Sudár Balázs, Szekszárd története a török korban (1541–1686). In: *Szekszárd, ahol élünk. Város történet mindenkinek*. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd, 2018, 132. – Szekszárd török kori szerepére legújabban: Sudár Balázs, Egy kis szandzsákközpont a hódoltság belsejében: Szekszárd. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 42 (2020) 91–112.

⁴⁴ Sümegi József bátaszéki gimnáziumigazgató tájékoztatása, amelyet ezúton is köszönök neki. – Bátaszék török palánkjára újabban: Valtér Ilona, *A cikádori, más néven (báta)széki ciszterci apátság története*. Budapest, 2015, 19–20, 74–88.

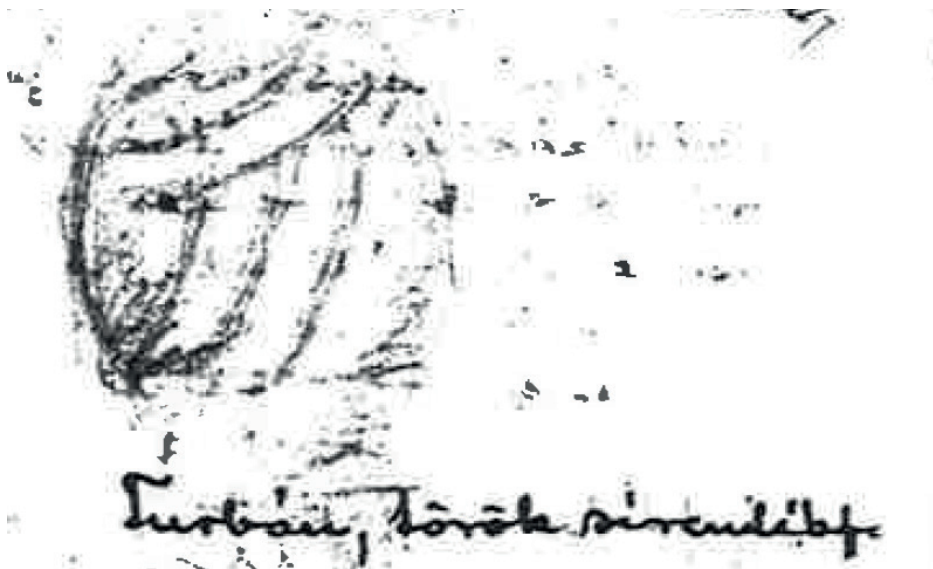
⁴⁵ Hegyi, *i. m.*, passim; Sudár Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest, 2014, passim.

A sírkövek katalógusa

A köveket lelőhelyük szerint ábécésorrendben közlöm. Mivel egyiket sem ott találták meg, ahol eredetileg felállították, lelőhelyként előkerülési helyüket adom meg. Kialakult nevezéktan hiányában a sírkövek leírása során a központi, turbánt ábrázoló részt *turbánnak* (vagy *fejnek*), a turbán tetején lévő kis kerek vagy ovális kiemelkedést *gombnak*, a nyolcszögletes, oszlopszerű törzset *szárnak*, végül a szárat és a turbánt összekötő, általában kerek átmetszetű részt *nyaknak* nevezem, a turbánrész kialakításához használt sál anyagának mezőit pedig *sávoknak*. A gombok kettő kivételével letörtek, ezek hiányát külön nem említem. A nyakrész minden esetben kerek, a szár pedig nyolcszög átmetszetű. Mivel anyaguk egységesen (különböző keménységű és eltérő mértékben lyukacsos, eredetileg fehér) mészkő, ezt külön nem jelölöm. Rövidítések: m. = magasság, sz. = szélesség, h. = hosszúság, d. = átmérő.

Bátaszék, Negyvennyolcas emlékmű (2. kép)

2. kép. Bátaszék, Negyvennyolcas emlékmű (rajz: Gimesi József)

Lelőkörülmények, őrzési hely: a bátaszéki barokk templom 20. század eleji lebontásakor Pápay Gusztáv igazgató-tanító faragott köveket mentett meg az épület anyagából, amelyeket saját udvarán őrzött. Ezek egy részét Gimesi József iskolaigazgató 1947-ben a Budai utcai fiúiskola bejáratánál helyezte el, amelyek közül egy római „fej” és „egy török síremlékturbánt” – ismeretlen időben –

a szekszárdi múzeumba szállított.⁴⁶ Az általa lerajzolt kövek között látható egy muszlim sírkő turbánrésze is, „Turbán, török síremlékf..., Szekszárd Múzeum” megjegyzéssel.⁴⁷ A kő a szekszárdi múzeumban jelenleg nem található meg.

Leírás: a turbán szélesebb, mint amilyen magas, négy ferde, csaknem függőleges sávból áll, felső részén bal oldalról két, csaknem vízszintes sáv metszi őket. Mérete ismeretlen.

Bátaszék (3. kép)

3. kép. Bátaszék

Lelőkörülmények, őrzési hely: a leltárkönyvi bejegyzés szerint a sírkövet Gaál Attila gyűjtötte Bátaszéken 1974-ben vagy nem sokkal korábban, pontosabb helymegjelölés nélkül. A követ a Wosinsky Mór Megyei Múzeum őrzi.⁴⁸

Leírás: a turbán lekerekített végű, alsó részén az egyik oldalon széles vízszintes sáv fut végig, rá merőlegesen széles, függőleges sávok; hátsó fele kopott,

---

⁴⁶ Gimesi József levele Csanády Györgyhöz, 1991–1992 körül. A levél másolatát Sümegi József szívességéből ismerem.

⁴⁷ Gimesi József egykori bátaszéki tanító szülőföldismereti jegyzetei (kézirat). Másolatát Sümegi József szívességéből ismerem. Ld. még: Csanády György, Hol volt a cikádori apátság? *Tolnai Népijság* 2 (1991/157) 8.

⁴⁸ Régészeti gyűjtemény, leltári szám: 74.112.1.

repedezett. A nyak hengeres, a nyolcszögletű szár ferdén letörött, csak rövid, felső része maradt meg.

Méret: teljes m.: 47,5 cm; turbán d.: 31,5 cm, m.: 30 cm; nyak d.: 24 cm, m.: 7,5 cm; szár d.: 22–23 cm, m.: 10 cm.

Dunaföldvár, Várdomb utca (4. kép)

4. kép. Dunaföldvár, Várdomb utca

Lelőkörülmények, őrzési hely: a belterületen álló követ először 1876-ban Hőke Lajos említette: „A török uralomnak közel másfél száz éves korából, néhány érmen kívül, itt Földváron, egy török sírkő, hét oldalú oszlopka tetején turbánal, egyik utca szegletén, mint ducz simán áll.”⁴⁹ Szelle Zsigmond Dunaföld-

---

⁴⁹ Hőke Lajos, Duna-Földvár s vidékének története, különös tekintettel Tolnamegyére. VIII. Török hódoltság. *Tolnamegyei Közlöny* 4 (1876/24) 2–3.

vár régészeti emlékeit ismertető 1894-es tanulmánya szerint „van ezen kívül turbános temetői oszlopunk is ... Kétség kívül sírkő volt.”⁵⁰ Molnár József egy 1978-as cikkében közölte – de bizonyára évekkel korábban készült – kép szerint kerékvetőként szolgált a várba vezető úton, míg egy gépkocsi kereke ki nem mozdította helyéből.⁵¹ 1976-ban ugyanez a kő volt látható a vár tövében létrehozott parkban.⁵² A kő jelenleg a Dunaföldvári Vármúzeumban található.⁵³ (Itt jegyzem meg, hogy 1987-es adat szerint a dunaföldvári vár kőtárában öt turbános sírkövet őriztek a vár 1960-as és 1970-es években végzett kutatásai során előkerült középkori kövek társaságában.⁵⁴)

Leírás: a turbán széles, felfelé enyhén összeszűkül, egyik oldalon széles ferde sávokkal; hátsó fele és teteje (átmetszetének körülbelül negyede) hiányik. A nyak viszonylag hosszú, a zömök szár felső része megmaradt, a szár alja betonnal kiegészített.

Méret: teljes m.: 48 cm; turbán d.: 33 cm, m.: 27 cm; nyak d.: 24 cm, m.: 7 cm; szár d.: 25 cm, m.: 14 cm.

Paks, Bajcsy-Zsilinszky utca (5. kép)

Lelőkörülmények, őrzési hely: 1990. júliusban a paksi óvárosban, a Bajcsy-Zsilinszky utcában földmunka során másodlagos helyzetű turbános sírkövet találtak.⁵⁵ Mivel az erről beszámoló újságcikkben nincs sem fotó, sem leírás a kőről, és a tárgy leltározatlan, ezért kérdéses, hogy a paksi múzeum 1994-es alapítása előtt talált két turbános sírkő közül melyik hol került elő. Jelenleg a Paksi Városi Múzeum állandó kiállításán látható.⁵⁶

Leírás: a turbán zömök, gömbölyded, a széles sávok plasztikusan kiemelve (a mélyedésekben vésőnyomokkal), a leghosszabb alulról indulva ferdén végigfut mindkét oldalon, a többi sáv a csúcson forgószerűen összefut. A nyak az aljánál eltörött, a szár teljesen hiányzik.

Méret: turbán d.: 26 cm, m.: 26 cm; nyak d.: 17 cm, m.: 5 cm.

⁵⁰ Szelle, *i. m.*, 31.

⁵¹ Molnár József, Néhány ismeretlen török emlékről. *Műemlékvédelem* 22 (1978/3) 237, 238/4. kép. Egy korábbi közleményében úgy vélte, hogy a kő „eredeti sírhelyet jelöl”, ami azonban nem igazolható: Molnár József, Turbános sírkő mint szenteltvíztartó. *Művészettörténeti Értesítő* 7 (1958) 262. Rosner Gyula – valószínűleg az ő adatát is átvéve – már két, eredeti helyén fekvő hazai török sírkőről ír (a másik szerinte Törökoppányban állna): Rosner, *i. m.*, 41.

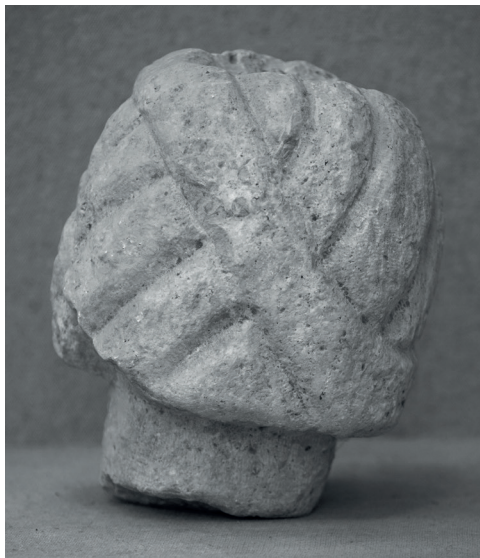
⁵² -O[r]das] I[v]án], Török síremlék. *Tolna Megyei Népiújság* 26 (1976/88) 8.

⁵³ Leltározatlan.

⁵⁴ *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek jegyzéke*. I. Szerk. Horler Miklós. Budapest, 1988, 369.

⁵⁵ -beos-, Újabb lelet: egy török sírkő. *Paksi Hírnök* 2 (1990/15) 11. A cikk nem szól a kő megtalálási helyéről, arról Bencze Barnabás szíves közléséből van tudomásom.

⁵⁶ Leltározatlan.

5. kép. Paks, Bajcsy-Zsilinszky utca (fotó: Pazirik Informatikai Kft.)

6. kép. Paks, Bezerédj Általános Iskola (fotó: Pazirik Informatikai Kft.)

Paks, Bezerédj Általános Iskola (6. kép)

Lelőkörülmények, őrzési hely: a Bezerédj Általános Iskola (Szentháromság tér 1.) 1980-as évek végén történt átépítésekor „nagyon szép” turbános sírkő került elő egy újsághír szerint.⁵⁷ A jelző alapján a paksi múzeum két muszlim sírköve közül inkább a kissé szokatlan formájú, enyhén csúcsosat azonosítom ezzel a darabbal, amelynek nyaka és szára egy része is megmaradt, szemben a másikkal, amely csupán egy gomb és nyak nélküli turbánrész. Jelenleg a Paksi Városi Múzeum állandó kiállításán látható.⁵⁸

Leírás: a turbán karcsú, felfelé enyhén összeszűkül, a széles sávok plasztikusan kiemelve, a leghosszabb alulról indulva ferdén végigfut mindkét oldalon, a többi sáv a csúcson forgószerűen összefut. A nyak magas, a szár teljes felső része megmaradt. A letörött gomb helye ovális. Felülete sima, igényesen megmunkált.

Méret: teljes m.: 49 cm; turbán d.: 25 cm, m.: 30 cm; nyak d.: 16 cm, m.: 9 cm; szár d.: 18 cm, m.: 10 cm.

Paks, Duna-meder (7. kép)

7. kép. Paks, Duna-meder

---

⁵⁷ –M–, Török kori falmaradványok. *Paksi Hírnök* 2 (1990/24) 12. – A tárgy fotója közölve: Fazekas Ferenc–Szabó Antal–V. Péterfi Zsuzsanna–Várady Zoltán, *Paksi Metszet – Régiségtár. Kiállításvezető*. Paks, 2017, 77.

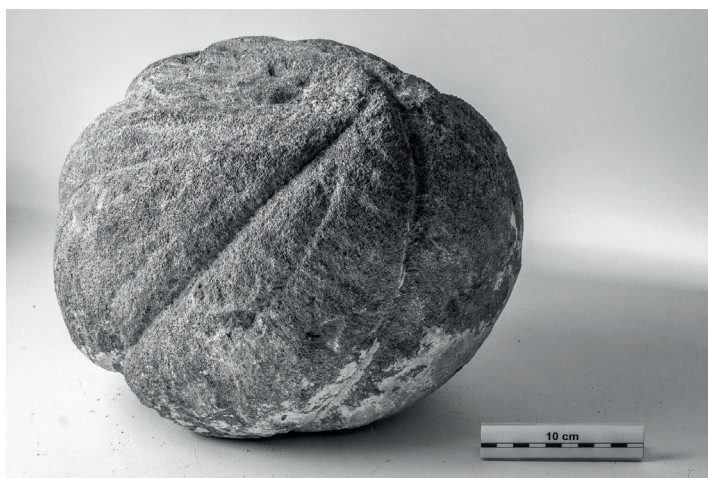
⁵⁸ Leltározatlan.

Lelőkörülmények, őrzési hely: a követ Pánczél Tamás és Halász Róbert találta az 1980-as években a paksi hajókikötőnél a Dunában, alacsony vízálláskor. A követ Gaál Attilának adták, aki a paksi múzeumba juttatta.⁵⁹

Leírás: a turbán a víz sodrásától erősen lekopott, ovális átmetszetű, két rövidebb oldalán széles, ferde sávokkal, szélesebb oldalai simára koptak. Az ovális átmetszetű nyaknak csak a felső része maradt meg. A kő anyaga helyenként vöröses ereszettű.

Méret: turbán d.: 24 cm, m.: 30 cm; nyak alapterület: 15×19 cm, m.: 5 cm.

Simontornya, Szent István utca 16. (8. kép)

8. kép. Simontornya, Szent István utca 16. (fotó: Retkes Tamás)

Lelőkörülmények, őrzési hely: 2019 őszén megelőző feltárást végeztünk a simontornyai vártól északkeletre körülbelül 50 méterre, egy épülő ház helyén. 2,5 méter mélységben több sor cölöpből álló, többször leégett és megújított fonott palánkszerkezetet találtunk, amelynek egy része az előkerült leletek alapján már a török korban létezett, de egyes részeit a kuruc korban is használták. Az egyik leégett cölöp tövében muszlim sírkő turbánt mintázó fejrészét találtuk meg, oldalára dőlve. Valószínű, hogy a sírkő a törökök 1686-os kiűzése során részben leégett, megsérült palánkfal 1704 előtti helyrehozása, megerősítése során vagy legkésőbb a Rákóczi-szabadságharc idején, 1704 és 1711 között végzett javítások alkalmával került az egyik cölöp mellé.⁶⁰ A kő a Wosinsky Mór Megyei Múzeum régészeti gyűjteményébe került.⁶¹

⁵⁹ Gaál Attila szíves szóbeli közlése, amelyet ezúton is köszönök neki. A kő leltározatlan.

⁶⁰ K. Németh András, Török és kuruc kori palánkszerkezet feltárása Simontornyán. *Várak, kastélyok, templomok évkönyv* (2021) 63, 65.

⁶¹ Gyarapodási napló száma: 2019-343.

Leírás: a turbán nyomott gömbtestű, hét széles, felfelé elkeskenyedő, ferde sávból áll. A valószínűleg hengeres átmetszetű nyak külső ívének alig több mint fele maradt meg, legfeljebb 3 cm magasságban. A kő színe a földben töltött idő alatt szürkére változott. Felületét eredetileg vékony, fehér meszelés borította, amely csak a kő alsó sávjában maradt meg nagyobb felületen.

Méret: turbán d.: 31 cm, m: 23 cm; nyak d.: 16 cm, m.: 3 cm.

Simontornya, Vár (9. kép)

9. kép. Simontornya, Vár

Lelőkörülmények, őrzési hely: a kő a vármúzeum északi szárnyának kőtárában található, számos más, a vár 1960–1970-es években végzett felújítása során előkerült kőtöredékekkel együtt.⁶² Pontos lelőkörülményei ismeretlenek, bizonyára másodlagosan, építőanyagként került a várba a törökök kiűzése után.⁶³

Leírás: a turbán enyhén kihasadós, lekerekített fejú, alsó részén az egyik oldalon széles vízszintes sáv, rá merőlegesen széles, kissé ferde, erőteljes mélyedésekkel elválasztott sávok; hátsó fele és felső része kopott, hiányos. A nyak

---

⁶² *Lapidarium Hungaricum*, I. 373.

⁶³ Leltározatlan.

hosszú, a szár felső része megmaradt, a nyakon és a száron sűrű vésőnyomok láthatók.

Méret: teljes m.: 50 cm; turbán d.: 27 cm, m.: 26 cm; nyak d.: 17 cm, m.: 8,5 cm; szár d.: 18 cm, m.: 15,5 cm.

Szekszárd, Béla tér (10. kép)

10. kép. Szekszárd, Béla tér

Lelőrkörmények, őrzési hely: egy 1936-os újságcikk szerint „dr. Horváth Jenő szekszárdi ügyvéd Béla téri házána építésénél a régi alapokból egy török sírkő került elő”, amelyet az ügyvéd a szekszárdi múzeumnak ajándékozott.⁶⁴ A kő jelenleg a Dunaföldvári Vármúzeum állandó kiállításán látható.

---

⁶⁴ Török sírkövet találtak Szekszárdon. *Tolnamegyei Ujság* 18 (1936/81) 2. Említi: Vizi Márta, Csalogovits József és a Tolnavármegyei Múzeum II. 1934–1946. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 31 (2009) 288, az újsághír képe: Uo. 320/24. melléklet. A sírkő leltározatlan.

Leírás: csaknem teljes sírkő, mindössze a talapzata hiányos. A gomb kerek, a turbán keskeny (a szárnál alig szélesebb), lekerekített fejű, alsó részén az egyik oldalon széles vízszintes sáv, amely kétoldalt ferdén, majd a másik oldalon felül fut körbe, rá merőlegesen széles, függőleges sávok. A nyak rövid, a szár teljes hosszban megmaradt, a talapzat csonka, alakatlan.

Méret: teljes m.: 95 cm; gomb d.: 10 cm, m.: 5 cm; turbán d.: 20 cm, m.: 23 cm; nyak d.: 16 cm, m.: 4 cm; szár d.: 18 cm, m.: 38 cm.

Szekszárd, egykori Szekszárdi Takarékpénztár (11. kép)

11. kép. Szekszárd, egykori Szekszárdi Takarékpénztár

Lelőkörülmények, őrzési hely: a követ 1925-ben vízvezeték-fektetés során találták a Szekszárdi Takarékpénztár székháza helyén vagy környékén.⁶⁵ Először a szekszárdi múzeum 1964-es állandó kiállításán volt látható (Bezerédj utca lelőhelynévvel).⁶⁶

Leírás: teljes sírkő. A gomb ovális, a turbán felfelé enyhén szűkül, lekerekített fejű, alsó részén az egyik oldalon széles vízszintes sáv, amely kétoldalt ferdén, majd a másik oldalon felül fut körbe, rá merőlegesen széles, ferde sávok. A nyak rövid, a szár teljes hosszban megmaradt, a talapzat téglatest alakú.

Méret: teljes m.: 127 cm; gomb alapterülete: 7,5×9 cm, m.: 6 cm; turbán alapterülete: 20×22,5 cm, m.: 27 cm; nyak d.: 16 cm, m.: 5 cm; szár alapterülete: 16×18,5 cm, m.: 54 cm.

Ismeretlen lelőhely (Szekszárd?)

Lelőkörülmények, őrzési hely: egy 1902-es újsághír szerint dr. Haidekker Béla egy török sírkövet ajándékozott a szekszárdi múzeumnak.⁶⁷ Az ajándékozó Szekszárdon volt ügyvéd, így feltételezhető, hogy a sírkő is ott került elő.

Összegzés

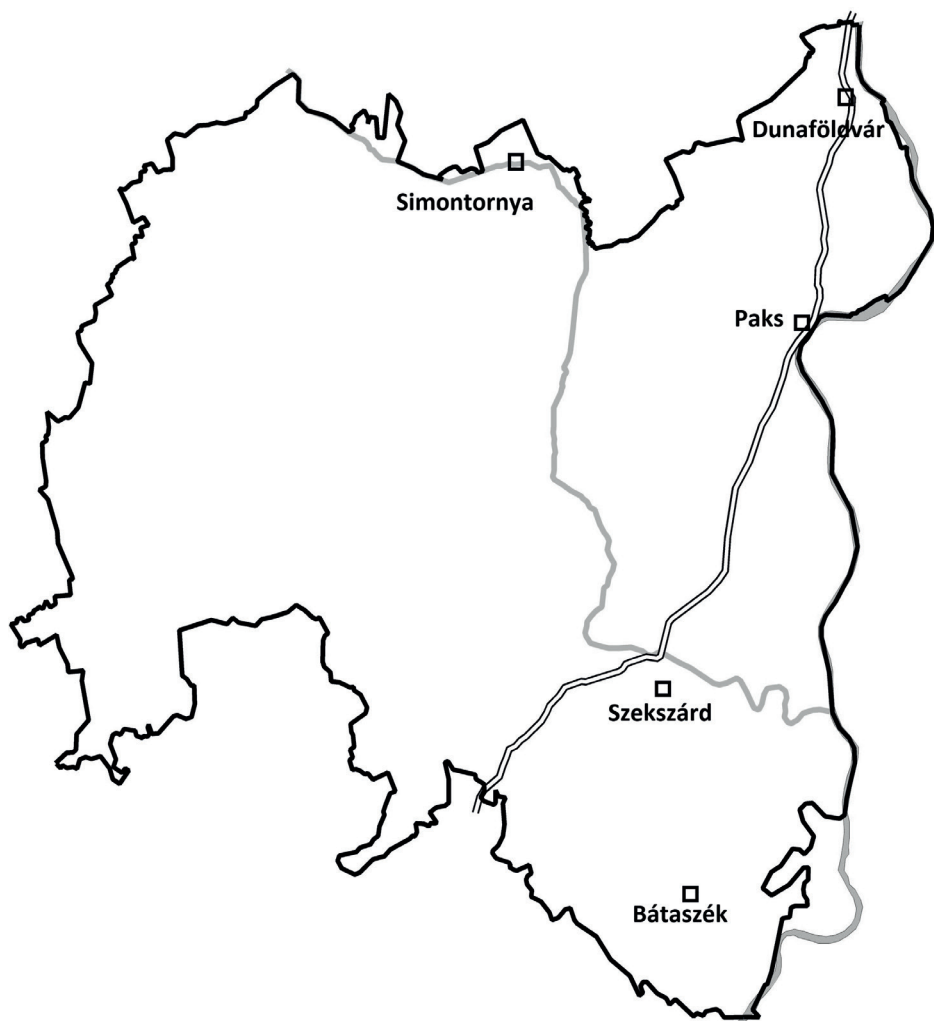
Tolna megyéből öt településről összesen 11 muszlim turbános sírkőről van tudomásunk, közülük tízről van értelmezhető ábrázolás (egyét csak egy régi újságcikkből ismerünk), de csak kilenc tanulmányozható közgyűjteményekben. A sírkövek öt, török helyőrséggel rendelkező település között oszlanak meg, amelyek Simontornya kivételével a Duna mentén fekszenek. A legtöbb turbános kő, szám szerint három példány Paksról került elő, két-két példány ismert Bátaszékről, Simontornyáról és Szekszárdról (ahol feltehetőleg a csak újságcikkből ismert példány is előbukkant), míg Dunaföldvárról csak egy darab maradt fenn (12. kép).

A kövek közül a dunaföldvári a 19. század végétől a belterületen volt beépítve, a többi ismert sorsú kő kivétel nélkül a földből (illetve az egyik paksi darab a Dunából), véletlenszerűen került elő (1925 és 1990 között), ami kétségkívül a muszlim temetők sírjeleinek hódoltság utáni – országosan is több helyről adatolható – szisztematikus felszámolásával magyarázható. Tudományos célú kutatás során csupán a két simontornyai sírkő került napvilágra: az egyik a vár

⁶⁵ Vendel, *i. m.*, 36.

⁶⁶ Mészáros Gyula, Török kor. In: *Vezető a szekszárdi Balogh Ádám Múzeum kiállításában*. Budapest, 1965, 62. A sírkő képét közli: Sudár, Szekszárd története, 124. – Wosinsky Mór Megyei Múzeum Régészeti gyűjtemény, leltári szám: LAP.933.27.

⁶⁷ Ajándékozás a múzeumnak. *Tolnavármegye* 12 (1902/21) 3.

12. kép. Turbános muszlim sírkövek lelőhelyei Tolna megyében (alaptérkép: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tolna_megye; rajz: K. Németh András)

műemléki helyreállításakor, a másik egy megelőző feltáráson (ha a kutatás nem is török temetkezési helyre irányult).

A bemutatott turbános sírkövek eredetileg az adott város hódoltságkori temetőjében vagy – ahol volt ilyen – dzsámi melletti temetkezőhelyen jelölték egy-egy halott sírját. A temetőkre vonatkozó szétszórt és olykor bizonytalan adatok összegyűjtése révén a korábról ismert szekszárdi mellett Bátaszék és Dunaföldvár (egyik?) muszlim temetőjének helyét hozzávetőleges pontossággal sikerült meghatározni (és Pakson is valószínűsíthető egy részben feltárt temető hódoltságkori eredete). Többnyire török palánkvárak szomszédságában, köz-

vetlen közelükben fekszenek, valószínűleg az egykori városfalakon kívül, de azokhoz közel, nagyobb utak mentén. Ez alól csak az esetleges simontornyai temető a kivétel, amely nem a vár körül, hanem a Sió ellentétes oldalán, de a Szekszárdra vezető út mellett fekehetett.

A sírkövek kialakítása, megmunkálása, mérete nem mutat különösebb változatosságot. Formailag közös jellemzőjük, hogy száruk nyolcszög átmetszetű (élszedett téglalap alakú), tetejükön – egykor gombban végződő – turbán ül, feliratot vagy szöveges kőtáblát nem tartalmaznak; anyaguk mészkő.⁶⁸ A teljes sírkő – a gombtól a szár tövéig – csak a két szekszárdi darab esetében maradt egyben, másik végletként csak a turbánrész ismert az egyik bátaszéki, paksi és simontornyai példányból; a többinél a rövid nyakhoz a szárból csak egy rövidebb rész csatlakozik (kivéve az egyik paksi sírkövet, amelyik a nyaknál tört el). A gombok csak két esetben maradtak meg (a többinél legfeljebb csak lenyomatuk tanulmányozható, átmérőjük 7,5–10 cm). A turbánok átmérője 20 és 33 cm között változik. A nyolcszögletű száruk átmérője 15 és 25 cm között ingadozik, a leggyakoribb átmérő körülbelül 18 cm. A nyakrész minden példány esetében alig valamivel kisebb átmérőjű, mint a szár.

A Tolna megyei sírkövek kiképzését összehasonlítva a közölt sírkőtípusokkal, szembeötlő anyaguk viszonylagos egyneműsége. Formájuk alapján kétségkívül alacsonyabb társadalmi státuszú férfiak – a tárgyalt települések török társadalmának ismeretében leginkább talán harcosok – sírjait jelölhették.⁶⁹ Egyedül a Simontornyán feltárt sírkő turbánjának a nyakhoz viszonyított tekintélyes átmérője (31, illetve 16 cm) utal magasabb rangú személyre. Nem ritka az olyan sírkő, amelynek turbánja alig szélesebb a nyaknál (különösen feltűnő ez az egyik szekszárdi sírkőnél, ahol a 20 cm széles turbán 18 cm átmérőjű nyakon ül).

A turbán alakú sírkövekkel eddig szinte alig foglalkozott a magyarországi kutatás, pedig szinte minden hazai, török helyőrséggel rendelkező településről (a tanulmányban hivatkozott Buda, Eger, Pécs mellett például Csongrád, Ercsi, Esztergom, Hatvan, Nagykanizsa, Pest, Pécs, Szabadbattyán, Szeged, Szentendre, Székesfehérvár, Törökkoppány, Zsámbék, Vác) ismert egy-két példány. A Tolna megyei turbános sírkövek összegyűjtése talán lökést adhat más területek hasonló emlékeinek feldolgozásához,⁷⁰ és hozzájárulhat a hódoltság egy kevésbé kutatott, de az egykori élet mindennapjait és a településképet meghatározó emléktípus szisztematikus megismeréséhez.

⁶⁸ Ugyanezeket a jegyeket határozta meg: Kovács, *i. m.*, 39–40.

⁶⁹ Vö. Bartha, *A török sírjelölés*, 174/7–8. kép.

⁷⁰ Ennek fontosságára figyelmeztet Kovács, *i. m.*, 40/123. jegyzet is.

Turban-shaped Muslim tombstones in Tolna County

András K. NÉMETH

Hungarian research has hardly dealt with turban-shaped Muslim tombstones systematically, although one or two specimens are known from almost every Hungarian settlement with a Turkish garrison.

We have a total of eleven turban-shaped Muslim tombstones from Tolna County, from five settlements which once had an Ottoman stronghold. Nine of these are available for research. The largest number of stones, three pieces, was found in Paks, two specimens each in Báticaszék, Simontornya, and Szekszárd, respectively, and one in Dunaföldvár. Originally, they possibly stood in the cemeteries or burial grounds located next to the mosque in the given townships under Ottoman rule.

The location of the Szekszárd cemetery was previously known. By collecting relevant data, the approximate place of the Muslim graveyard in Báticaszék and Dunaföldvár could be determined. The cemeteries are located in the vicinity of the Ottoman palisades, probably outside the former city walls, along major roads.

The tombstones do not show much variety: their bases are octagonal, a turban sits on top, and their material is limestone. Undoubtedly, inferred from their form, they could mark the burial places of men of lower social status – perhaps warriors.